

MARIOS BEGZOS

ERACLITO E LA OUSIOKRATIA DIALETTICA Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΟΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑ

Οί κορυφαίοι φιλόσοφοι τῆς Εὐρώπης των δύο τελευταίων αἰώνων ὀνομάζουν τὸν ἑαυτό τους ἀπόγοο τοῦ Ἡρακλείτου. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸν Χέγκελ, τὸν Μάρξ, τὸν Κίρκεγκαρτ, τὸν Νίτσε καὶ τὸν Χάιντεργκερ τουλάχιστον. Τὸ ἀφετηριακὸ ἐρώτημα τῆς μεταφυσικῆς ἀφορᾶ στὸ «τί» εἶναι τὰ ὄντα: ἓνα ἢ πολλά. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἡρακλείτου παραμένει ρητῆ, σαφῆς καὶ κατηγορηλατικῆ: «οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντες ὁμολογεῖν σοφὸν ἐστὶν ἔν πάντα εἶναι».

Ἡ ἐνότητα προτάσσεται ἀπέναντι στὴν πολλαπλότητα. Τὰ «πάντα» ἀνάγονται στὸ «ἓν». Ἡ προτεραιότητα τῆς οὐσίας ὡς ἐνότητας ἐπονομάζεται οὐσιοκρατία καὶ διακρίνει κατ' ἐξοχὴν τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Ἡράκλειτος ἀντιλαμβάνεται τὴν οὐσιοκρατία ὡς διαλεκτικὴ, γι' αὐτὸ ἡ φιλοσοφία του θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ διαλεκτικὴ οὐσιοκρατία.

Ὁ «λόγος» στὸν Ἡράκλειτο διαδραματίζει πρωταγωνιστικὸ ρόλο. Δὲν εἶναι ἡ ἀτομικὴ διάνοηση, ἀλλὰ ὁ κοινὸς νοῦς, τὸ δημόσιο αἶσθημα, ἡ διαπροσωπικὴ βίωση, ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία. «Διὸ δεῖ ἐπεσθαι τῷ ξυνῷ τούτέστιν τῷ κοινῷ, ξυνός γὰρ ὁ κοινός· τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἴδιαν ἔχοντες φρόνησιν». Ὁ «κοινὸς λόγος» ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ σύμπαντος. Ἐὰν ὁ κόσμος εἶναι ἓνας, τότε ὁ λόγος εἶναι κοινός, δηλαδὴ ἓνας.

Ἡ σχέση τῆς ἐνότητας καὶ τῆς πολλαπλότητας ἀποσαφηνίζεται μὲ ἀπαράμιλλη εὐκρίνεια ἀπὸ τὸν ἐπονομαζόμενον «σκοτεινόν» σοφὸ τῆς Ἐφέσου: «καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἓνος πάντα». Καὶ σύμφωνα πάντα μὲ τὴν δοξογραφικὴ παράδοση ὁ Ἡράκλειτος φθάνει νὰ ταυτίσει τὸ «ἓν» μὲ τὸ «θεῖον».

Τὸ δεύτερο ἐρώτημα στὸ ὁποῖο ἀποκρίνεται ὁ Ἡράκλειτος εἶναι αὐτό: Πῶς ὑφίσταται ἡ ἐνότητα τοῦ σύμπαντος; Πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἐνιαία ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἐνῶ φαινομενικὰ ἰσχύει ἡ πολλαπλότητα; Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἡρακλείτου ὀνομάζεται διαλεκτικὴ. Ἡ ἐνότητα συνίσταται στὴν «ἐναντιότητα». Αὐτὸς εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς ὅρος τῆς Ἡρακλείτειας σκέψης. Ἡ ἑτερότητα θεμελιώνει τὴν ἐνότητα. Ἡ διαφορὰ, ἡ ποικιλία, ἡ

ἀντίθεση, ἢ ἀντίφαση, ὅλα ὅσα ὑποτίθεται ὅτι ἀναιροῦν τὴν ἐνότητα καὶ ἄγουν στὴν πολλαπλότητα, αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα συιστοῦν τὴν ἐνότητα τοῦ σύμπαντος καὶ συνθέτουν τὴν πραγματικότητα.

Τὸ Ἀπόσπασμα 10 εἶναι ἀρκετὰ εὐγλωττο: «ἴσως δὲ τῶν ἐναντίων ἢ φύσις γλίχεται καὶ ἐκ τούτων ἀποτελεῖ τὸ σύμφωνον συνεστήσατο». Ἡ φύση, λοιπόν, ὁδηγεῖται στὴν ἐνότητα μέσα ἀπὸ τὴν ἐναντιότητα καὶ τὴν ἀνομοιότητα, ὄχι ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα, τὴν ταυτότητα ἢ τὴν ἰσότητα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει στὴν τέχνη μὲ τὴν ποικιλία τῶν χρωμάτων, τῶν γραμμῶν καὶ τῶν φθόγγων.

Κι εἶναι τόσο ἀπόλυτος σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Ἡράκλειτος ὥστε νὰ θεωρῶι τὴν ἐνότητα ὄχι μόνο ὡς ἀποτέλεσμα διαφορᾶς ἀλλὰ καὶ ἀντιπαλότητος μάλιστα: «ἐκ τῶν διαφερόντων ἀρμονίαν καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι». Ἡ ἐνότητα εἶναι «παλίντροπος ἀρμονία ὁκώσπερ τόξου καὶ λύρης».

Ἐπειδὴ μάλιστα ἡ ἐναντιότητα ἄγει στὴν ἐνότητα, γι' αὐτὸ ἐξυμνοῦνται ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἔρις ἀπὸ τὸν Ἐφέσιο σοφῶ: «πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστί, πάντων δὲ βασιλεύς». Δὲν πρόκειται γιὰ «φιλοπόλεμη», οὔτε βέβαια, γιὰ πολεμοχαρῆ δήλωση, μὰ γιὰ μεταφυσικὴ τοποθέτηση, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἑτερότητα εἶναι ἡ μήτρα τῆς ἐνότητας. «Εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυνόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεών».

Ἡ πρὸ συγκεκριμένη εἰκόνα τῆς ἡρακλείτειας διαλεκτικῆς εἶναι ὁ ποταμὸς: «ποταμὸς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαινομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἴμεν τε καὶ οὐκ εἴμεν». Ἡ ρευστότητα εἶναι τὸ σύνβολο τῆς ἑτερότητας πὸν ὁδηγεῖ στὴν ἐνότητα, ὅπως ἀκριβῶς στὸν ποταμό. Μολονότι διαρκῶς ρεεῖ, μεταβάλλεται, κινεῖται, ὡστόσο δίνει τὴν εἰκόνα τῆς ἐνότητας, μιᾶς ἐνιαίας ὑπόστασης: «ποταμῶ γάρ οὐκ ἔστιν εσμβῆναι δις τῷ αὐτῷ». Τὸ παροιμιώδες θρυλούμενο «πάντα ρεεῖ» τοῦ Ἡράκλειτου συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸν ποταμό: «γίγνεσθαι τε πάντα κατ' ἐναντιότητα καὶ ρεῖν τὰ ὅλα ποταμοῦ δίκην».

Τὸ τρίτο ἐρώτημα εἶναι τὸ «γιατί». Γιὰ ποῖο λόγο πολώνεται ἡ ἐνότητα ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα; Ἡ ὄντολογικὴ προτεραιότητα τῆς δυναμικότητος πρὸ τῆς στατικότητος εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἡράκλειτου. Τὸ «γίγνεσθαι» συιστᾶ τὸ «εἶναι»: αὐτὴ εἶναι ἡ «πυρινηκὴ» θέση τοῦ πατέρα τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ πραγματικότητα εἶναι δυναμικὴ ἐνότητα, ὄχι ἀπλῶς ἐνότητα,

ἀλλὰ δυναμικῆς ὑφῆς. Σύμβολο τῆς ἐνότητος εἶναι ὁ ποταμὸς καὶ πρότυπο τῆς δυναμικῆς ἐνότητος γίνεται ἡ φωτιά, τὸ «πῦρ».

Τὸ σύμπαν δὲν εἶναι ἔργο τῆς θείας πρόνοιας ἢ τῆς ἀνθρώπινης ἐπινοητικότητος, ἀλλὰ «ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀείζων». Ὅλα προέρχονται ἀπὸ τὴν φωτιὰ πὺν δίνει ζωὴ διαρκῶς. Ἡ θάλασσα καὶ ἡ γῆ εἶναι «πυρὸς τροπαί». Ὅλα πρέπει νὰ κατανοηθοῦν ὡς «πυρὸς ἀνταμοιβή», ἀφοῦ μὲ τὸ «πῦρ» ἀλλάζονται ὅλα, ὅπως ὁ χρυσὸς γίνεται χρῆμα καὶ τὸ χρῆμα χρυσός. Ἡ συντέλεια τοῦ σύμπαντος θὰ γίνῃ πάλι ἔργο τοῦ πυρός: «πάντα γάρ, φησί, τὸ πῦς ἐπελθὼν κρίνει καὶ καταλήψεται». Ὅχι μόνον ἡ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου εἶναι ἔργο τοῦ πυρός.

ΕΥΘΥΝΗ

Ἀθήνα, τεύχος 442, Ὀκτώβριος 2008